

Македонски опијум 1918–1941 О финансијским и политичким размерама феномена

Апстракт: Сазнање да су произвођачи опијума у Повардарју између два светска рата задовољавали 43% потражње светске прерађивачке индустрије наметнуло је неколико питања. Како се та профитабилна (пољо)привредна грана развијала након њеног ограничења Женевском конвенцијом и на који начин се одражавала на југословенске односе са Турском и Бугарском? Да ли је, с обзиром на финансијске размере тог привредног феномена, постојао политички контекст и ко је од носилаца јавних функција био умешан у послове са опијумом? Поред покушаја реконструкције легалне производње и трговине у међуратном периоду, указано је на значај опијумског питања у ширим, балканским оквирима.

Кључне речи: опијум, гајење мака, монополска трговина, кријумчарење, Женевска конвенција, Краљевина СХС/Југославија

Готово свака привредна историја Југославије се у одељцима о индустријским културама дотиче „афиона“, наизменичне (не)рентабилности његовог узгајања и правних сметњи проистеклих из Женевске конвенције, које су ограничиле његову производњу и промет. Међутим, такви стереотипни погледи остају у области објављених статистика, следећи традицију „деперсонализоване историје“ у којој се нехотице замагљује шири контекст. У овом случају, питање производње, откупа и извоза македонског опијума постаје информација „за себе“, или, у најбољем случају, служи као пригодна илустрација угњетачког и монополског односа државе према произвођачима, па чак и као доказ националне асимилације! Летимичан поглед на статистички декор таквих текстова буди, у најмању руку, радозналост. Чињеница да је годишња производња македонског опијума задовољавала 43% потражње свих легалних светских фабрика за израду његових деривата (а каснија југословенско-турска кооперација чак 80% светских потреба!), заслужује анализу политичког гледишта проблема и његово стављање у међународни оквир. Када се у такав мозаик удену и насумичне новинске цртице о аферама скопских и велешких трговаца – радикала, које у

синдикалној штампи и међуратној литератури провејавају као безазлена слика „корумпираног Југа“ и локалних политичких игара, потреба за расветљавањем опијумског питања постаје још оправданија.

Није тајна да су агробилошке предности македонског земљишта погодова-ле гајењу мака, али се теорије о зачетку производње разликују у зависности од опијумских центара. Према једнима, Турци су тиме намеравали да економски оживе Македонију, док су други тврдили да је гајење мака служило искључиво повећању рентабилности поседа Турака пореклом из Мале Азије. Хартман тврди да је први мак засејан 1835. у околини Штипа, док се Петковић приклања анегдоти о уношењу маковог семена у пушчаној цеви четрдесетих година XIX века. Као први узгајивачи мака помињу се кочански барјактар Абдул Хешан Халил и извесни Али Симон Заде, који је прво семе посејао у Кавадару.¹ Први мак процветао је осамдесетих година XIX века у штипском крају, а тамошњи сељаци су према инструкцијама солунских трговаца одневали биљку, побрали катран и за њега добили „сухо злато“. Вест о чудној биљци брзо се раширила, па су се котлина Тиквеша и Рајац забелели „као платно од афионског цвета“. У тадашњој Османској царевини само је на простору Повардарја узгајано 28% целокупне турске производње.² С обзиром на то што је македонска подврста мака настала укрштањем белог мака (*Papaver somniferum album*) са љубичастосивим (*Papaver somniferum griseum*), многи закључују да је код подизања првих експерименталних поља активно учествовао и неки стручњак. Први статистички подаци говоре да је 1880. године у долини Вардара произведено 70 тона, да је само 1893. преко солунске луке извезено 19 тона, а да је 1894. године производња досегла 79 тона сировог опијума. Још тада је запажена навика неких произвођача да тежину робе повећавају додавањем прженог хлеба, диња, жуманцета, куваног скроба и сл.³

Поред квантитативног приноса, македонски опијум је, захваљујући погодном тлу и речним наносима, био и међу најквалитетнијима у свету, са највећим процентом морфина, који се кретао 14–16% (кинески је, нпр., имао свега 3–5% морфина). Зато је био веома тражен у Француској, Немачкој и Швајцарској, а и француски ботаничар Емил Перо је приликом боравка у Скопљу изјавио да „мак из јужне Србије даје најбољи опијум“.⁴ У Вардарској бановини опијум је произвођен на територији четрдесет општина.⁵ Највећи проценат морфина садржао је опијум одгајен у околини Кавадара, Струмице и Велеса, док је нешто

¹ Tartalja, Hrvoje, „Povijest opijuma i kulture maka u Makedoniji“, у: *Zbornik radova sa XIV naučnog sastanka NDIZKJ*, Београд 1965, стр. 123.

² Чучковић, Михајло, *Опијумско питање и изгледи на преоријентацију привреде Јужне Србије*, Скопље 1939, стр. 3–4.

³ Н. Tartalja, н. д, стр. 124.

⁴ *СЛББ*, бр. 10, 7. 6. 1930, стр. 8.

⁵ *Јужни преглед*, бр. 5, Скопље 1936, стр. 184.

сиромашнији био у околини Прилепа и Кочана. Женевском конвенцијом о ограничењу производње сировог опијума и забрани промета смоле и препарата из индијске конопље сужене су могућности за његово уновчавање, па је и потоњи заједнички тржишни наступ Турске и Југославије остао без резултата. Стога су и унутрашње откупне и продајне цене биле у сталном паду, као и приходи произвођача и целокупне привреде Југа.⁶ Иначе, од дванаест милиона килограма светске производње само је четврт милиона килограма ишло за медицинске сврхе, док је остатак конзумиран као опијум за пушење на Далеком истоку и у Северној Америци.⁷

Опијумска зона Вардарске бановине захватала је 14.000 хектара земљишта. Добра страна гајења мака огледала се и у томе што се после његове жетве могао засејати још који усев, па да се исте године са истог простора добију две жетве.⁸ До 1929. укупна вредност сировог опијума из „Јужне Србије“ достизала је 107 милиона динара годишње, да би, после приступања Југославије Женевској конвенцији, она пала на свега 4,5 милиона (1932)!⁹ Откуп опијума од произвођача обављао је опијумски одсек Привилегованог извозног друштва (ПРИЗАД), са седиштем у Београду. Експертиза је дуго вршена у Београду, а не у Скопљу, иако је 1927. производња мака у Јужној Србији чинила 95% укупне југословенске продукције. Хемијска лабораторија за анализу опијума отворена је доцније при скопском Институту за тропске болести и њени сертификати су били валидни приликом извоза.¹⁰

Поред дестимулишућих препрека правне природе, обилни приноси макове смоле почели су изостајати и због неповољних климатских услова у појединим годинама. Средином 1930. опијум је подбацио због спирања смоле, а већу штету начинили су град, провале облака и најезда скакаваца. Гајење тог скупог артикла ометано је сувим и хладним зимама, пламењачом, биљним вашима, али и слабом културом народа југа, који је до 1918, под навалом вештих солунских агената и накупаца, продавао опијум по багателним ценама. Секундарни производ који се добијао из мака било је шарлаганско јестиво уље, које је сачињавало половину маковог семена.¹¹ Култура мака захтевала је добру припрему земљишта, али и прецизан пољопривредни календар и строге рокове: од сејања крајем августа,

⁶ Миљовски, Киро, „Скица за историјата на македонскиот народ 1918–1941“, у: *Гласник ИНИ*, бр. 1, Скопје 1961, стр. 85; Апостолов, Александар, „Специфичната положба на македонскиот народ во кралството Југославија“, *Гласник ИНИ*, бр. 1, Скопје 1972, стр. 49.

⁷ Чучковић, М., *н. д.*, стр. 4.

⁸ Лапчевић, Драгиша, *О културама у Јужној Србији*, Београд 1923, стр. 20–21.

⁹ Петровић, З. П., *Индустрија и рударство Јужне Србије (Вардарске бановине)*, Београд 1940, стр. 10; *СЛБВ*, бр. 108–110, 3. јануар 1932, стр. 11.

¹⁰ АЈ, 335–26, *Нацрт привредног плана*, стр. 86.

¹¹ Lakatoš, Joso, *Privredni almanah Jugoslovenskog Lloyda*, II, Zagreb 1929, стр. 22–23; *СЛБВ*, бр. 17, 26. јули 1930, стр. 7.

плевљења и разређивања почетком марта, до прашења биљке крајем марта и засецања чаура почетком јуна.¹² Да би се добио килограм опијума, било је потребно 2.000 м² земље и 340 сати рада, а будући да је једна чаура опијумског мака давала свега 0,02 грама морфина, са једног хектара се добијало 10–20 кг опијума.¹³

Након иницијативе Друштва народа за сузбијање опиоманије, у Женеви су потписане међународне конвенције о опијуму (19. II 1925), ограничењу производње и уређењу поделе опојних дрога (13. VII 1931), те конвенција за сузбијање недозвољене трговине опојним дрогама (26. VI 1936).¹⁴ Женевска конвенција ступила је на снагу 28. септембра 1928, а Југославија је већ 1929. била међу 36 земаља потписница, на опште запрепашћење произвођача македонског опијума. И поред дејства Женевске конвенције, којој је до 1948. приступило 59 земаља, многе државе потписнице кршиле су њене одредбе све до октобра 1939, када је на снагу ступила уредба која је предвиђала драконске казне за трговце и поседнике дроге.¹⁵ Михајло Чучковић је критиковао „неетичке“ мотиве Конвенције, иза које се наводно крила силуета моћног европског картела опијата у чије је трезоре пљуштао „зној нашег вредног земљорадника“. Сматрао је да је тадашња јужна Србија без опијума била исто што и Француска без винограда, Бразил без каучука, Америка без петролеја. Према његовом мишљењу, била је нужна тотална преоријентација привреде Вардарске бановине: „Да спасавамо Јапанце и Кинезе од токсикоманије која је вековима код њих владала, тиме што ћемо упропастити једну читаву нашу покрајину?“¹⁶

Одједи светске економске кризе у Вардарској бановини нарочито су се осећали у сточарству и гајењу мака, због чега се скопска Трговачко-индустријска комора редовно обраћала влади, тражећи стабилизацију цене опијума. Из њиховог саопштења од јула 1931. може се видети да је у том тренутку у скопској опијумској зони било 200 тона сировог опијума, од чега 140 тона из претходне године и 60 тона из бербе 1931. године. Преведено у динаре, то је било осамдесет милиона умртвљеног капитала. Занимљиво је да пад цене сировог опијума није изазвао и појефтињење финалних производа – напротив,

¹² Милисављевић, В., „Лице и наличје наше опијумске политике“, у: *Економско-финансијски живот*, бр. 88, Београд 1938, стр. 146–147. Производни трошкови за културу мака по хектару износили су 4.950 динара: 500 за орање и сејање, 1800 плевљење и разређивање и 2.650 динара за засецање биљке и прибирање смоле.

¹³ Коруновић, Војимир, „Југословенски опијум као најважнија лековита сировина на свету“, у: *Зборник студентских стручних радова*, Београд, 1948, стр. 50–51.

¹⁴ „Protokol o izmenama i dopunama sporazuma, konvencija i protokola o opojnim sredstvima“, у: *Međunarodni ugovori FNRJ*, МП, св. 6, Београд 1948, стр. 12–16.

¹⁵ „International Conciliation“, у: *Narcotic Drug Control*, No. 441, New York 1948, стр. 329, 341–342.

¹⁶ М. Чучковић, н. д, 5, 20.

њихова цена је утростручена због картела фабрика алкалоида.¹⁷ Уочи кампање у фебруару 1933. изнети су подаци да је у Вардарској бановини било засејано маком 6.000 хектара, те да је сирова опијумска маса износила 100–120 тона.¹⁸ Поменути пад извоза опијума крајем треће и почетком четврте деценије (са сто седам милиона на 4,5 милиона динара) регистрован је и у књигама скопске Трговачко-индустријске коморе:

<i>Пад извоза опијума крајем треће и почетком четврте деценије</i> ¹⁹ (у милионима динара)									
1928.	1929.	1930.	1931.	1932.	1933.	1934.	1935.	1936.	1937.
107	62	27	7,5	4,5	26,5	5,2	16,1	13,1	17,3

Упркос томе што је за свега девет месеци 1932. из Југославије извезено скоро десет тона опијума у Немачку и САД, те 17 кг морфина и 6 кг хероина у Холандију, Аустрију и Швајцарску, у првој половини наредне године остало је читавих шездесет тона неизвезеног опијума. У јулу је скопски ПРИЗАД откупио скоро педесет тона опијума, плаћајући га 360–400 динара по килограму иако су трговци Вардарске бановине захтевали да се више не откупљује паушално, већ према проценту морфина који је садржао. Народни посланици су се хвалили како је захваљујући њиховим скупштинским интерпелацијама у првој половини 1935. било издвојено двадесет милиона динара за откуп опијума, али је ПРИЗАД својом откупном ценом поново разочарао произвођаче. Уместо очекиване цене по јединици морфина, та монополска организација утврдила је фиксну накнаду од 180–200 динара по килограму опијума, што је штитске произвођаче приморало да продају своју робу на околним пијацама знатно испод цене.²⁰ Већ 1937. трговци су известили Милана Стојадиновића да је откуп ишао по договору, тј. 20 динара по проценту морфина, али да им је истовремено потцењиван квалитет опијума. Чак је и традиционално квалитетан тиквешки афион обезвређиван, па је тако наводно имао свега 10% морфина.²¹

Уочи откупа бербе 1937, београдска Стална комисија за опојне дроге процењивала је да је читава светска индустрија могла апсорбовати 250 тона сировог

¹⁷ *СЛВБ*, бр. 71, 16. мај 1931, стр. 6; бр. 80, 11. јули 1931, стр. 1. Правилником о Опијумском фонду уведена је такса од три динара по килограму извезеног сировог опијума (*СЛВБ*, бр. 142, 14. август 1932, стр. 1).

¹⁸ *Вардар*, бр. 57, 12. фебруар 1933, стр. 1. У међувремену је отворена фабрика за прераду опијума у Храснику (Словенија).

¹⁹ Табела према: Милисављевић, В., „Лице и наличје наше опијумске политике“, стр. 147.

²⁰ *Вардар*, бр. 46–47, 5. јануар 1933, стр. 17; бр. 89, 4. јун 1933, стр. 2; бр. 103, 23. јули 1933, стр. 1; бр. 531, 16. јули 1935, стр. 2; бр. 550, 6. август 1935, стр. 2; бр. 567, 25. август 1935, стр. 5.

²¹ *Јужни весник*, бр. 3, Скопље, 15. мај 1937, стр. 3; *Јужни преглед*, бр. 5, Скопље 1936, стр. 183. Главни кривац за обезвређивање квалитета македонског опијума био је Раја Туцаковић, „аматер“ из београдског ПРИЗАД.

опијума, док је само у тадашњој јужној Србији годишње произвођено и до 70 тона опијума! Према тадашњим статистикама, на једног Кинеза је у просеку долазило 50 грама опијума, а на Европљанина тек четвртина грама. Једни су опијум пушили, други пили, док су га неки уносили интравенски „сматрајући да је то отменије и достојније беле расе“.²²

Последице „женевског парадокса“ и даље су јачале опијумску кризу, тако да је Југославија крајем лета 1935. располагала извозним количинама опијума за четири наредне године.²³ Против Женевске конвенције изјаснила се и Културна лига у Скопљу, са универзитетским професором Миливојем Павловићем на челу, који је сматрао да је опијумско питање требало по сваку цену решити у корист произвођача, истовремено указујући на психолошку раван проблема и његов национално-културни значај. У Резолуцији Културне лиге стоји: „Молимо да се суспендује донета Уредба и да се што скорије откаже Женевска конвенција.“²⁴ Вишкови сировог опијума, који су достигали и 150 тона, будили су код југословенских произвођача недвосмислену жељу да се Женевска конвенција откаже: „Боље је да будемо хумани код своје куће, па да тек онда прихватимо светске хуманитарне идеје.“²⁵ Увиђајући нерентабилност пољопривредних производа, колонисти су, поред мака, почели масовно да сеју и индијску конопљу, али је већ у време прве жетве њено гајење забрањено Женевском конвенцијом. Само колонија Карађорђевац је била оштећена за око пола милиона динара.²⁶

Када су се гомилали стокови опијума, свакако треба имати на уму да је у свим бербама македонског опијума 1920–1932. добијено 1.029.000 кг опијумске масе, док је у исто време извезено 808.505 кг. Из тих цифара следи да је сток опијума требало да износи 220.435 кг, али је фактичко стање показивало свега 40.000 кг опијума. О томе шта се десило са разликом посредно сведоче догађаји из марта 1933, када се у притвору нашло пет чланова Управног одбора Привредне банке за јужну Србију. У притвору је завршио и њен директор Р. Лајтмановић, јер је утврђен мањак депонованог афиона од 32.029 кг, чиме је Државна хипотекарна банка била оштећена за 7,5 милиона динара. Токови „опијумске афере“ нису мимоишли ни руководства Велешке и Виничке банке, па је тако због ломбардовања измишљених количина опијума код скопске Хипотекарне банке ухапшен и Димитрије Крајничанац. Предмет истраге био је

²² *Јужни весник*, бр. 1, Скопље, Ускрс 1937, стр. 3; Коруновић, В., н. д, стр. 55–56. Подаци Опијумске комисије о потрошњи дрога у Југославији 1930. били су следећи: кока – лишће 30 кг или 2,2 мг по становнику, индијска конопља 14 кг или 1 мг/ст, медицински опијум 143 кг или 9,9 мг/ст, морфин 67 кг или 4,9 мг/ст, хероин 2 кг или 0,15 мг/ст, еукодал 1 кг или 0,07 мг/ст и кокаин 25 кг или 1,5 мг/ст (*Трговински гласник*, 3. новембар 1931).

²³ *Вардар*, бр. 559, 16. август 1935, стр. 1.

²⁴ АЈ, 74-219-313, л. 249.

²⁵ *Економско-финансијски живот*, бр. 88, Београд 1938, стр. 149.

²⁶ АЈ, 74-51-72, л. 306-307.

само мањак од 32 тоне, док недостатак преосталих 150 тона опијума није ни узет у разматрање.²⁷

Главни купац опијума у Вардарској бановини била је солунска фирма *Шалома*, која је преко својих накупаца (Салватора Мусафије, Менахема Левија и Владе Пуздерлијевића) давала сигнале властима да је била против монополисања извоза тог артикла. Као трговци том уносном робом појављују се Сава Обрадовић и сенатор Спира Хаџи-Ристић,²⁸ који су непрестано понављали како зараде европских фабрика опојних дрога у картелу премашују 400% у односу на производне трошкове. Због тих разлога у Турској нису дуго чували вишкове опијума, већ су га радије разблаживањем претварали у опијум за пушење, не хајући много за „опиомане Кинезе“. И вишкови македонског опијума кретали су се илегалним каналима, па су југословенски граничари пленили пасуљ филован опијумом, хлеччиће од афионске смоле у охридским јегуљама и шарплавинском качкаваљу и сл.²⁹

*

Годишња производња опијума у Европи била је највећа у Турској, Југославији и Бугарској, док су међу азијским произвођачима доминирали Кина, Персија, Индија и Јапан.³⁰ Идеја о југословенско-турској опијумској сарадњи потиче из 1930, када је, након двогодишњег развоја те културе, дошло до застоја услед лоше климе, слабе бербе и катастрофалног пада цена. Конвенција о продаји југословенског опијума Турској (која је имала читав картел фабрика за његову прераду) усвојена је у Народној скупштини тек у новембру 1932. године. Том приликом је Василије Трбић истакао да су Кина, Јапан и Египат били против регулисања опијумског питања путем међународне конвенције.³¹

Наиме, Женевска конвенција о ограничењу производње и промета опијума преполовила је његову потрошњу у индустријски развијеним земљама, али и смањила приходе произвођача на четвртину. Идеја о картелу произвођачких земаља изложена је почетком априла 1931. турском посланику у Београду, а

²⁷ *Вардар*, бр. 559, 16. август 1935, стр. 1; бр. 70, 30. март 1933, стр. 1; бр. 86, 25. мај 1933, стр. 4. Пошто је до суђења пуштен на слободу, Крајничанац је са породицом емигрирао преко Рима у Софију (*Вардар*, бр. 111, 20. август 1933, стр. 1).

²⁸ Због ненаплаћених потраживања од Вардарске дуванске задруге насељеник Младен Јоцић је у Скопљу 11. новембра 1938. револверским хицем убио сенатора Спиру Хаџи-Ристића, тада председника Дуванске задруге (АЈ, 38-10-39, телефонски извештај од 11. новембар 1938).

²⁹ Маневић, Т., „Опијум – злато Јужне Србије“, у: *Јужни преглед*, бр. 5, Скопље 1936, стр. 182–184. Средином тридесетих година за кријумчарима опијума и дувана јурили су жандарми смучари који су обучавани на стазама Шар-планине и Копаника (*Жандармеријски календар за 1936. годину*, С. Каменица 1936, стр. 174).

³⁰ *Вардар*, бр. 96, 29. јун 1933, стр. 4.

³¹ *СБНС*, 10. ред. саст, 18. новембар 1932, стр. 10.

остварена већ средином тог месеца у Анкари, где је потписан прелиминарни текст споразума. Највећи проблем представљао је „кључ“ учешћа два партнера. Југославија је тражила четвртину, али је компромис пронађен тако што је југословенско учешће у образовању контингента сировог опијума било 22%, док је у приходима износило 26% (јер је југословенски опијум био квалитетнији у погледу садржаја морфина). Фабрички опијум је ишао америчким, немачким, француским и енглеским фабрикама опијата, док је опијум из источне зоне Турске продаван као опијум за пушење земљама Далеког истока. У састав цариградског Централног бироа за опијум ушла су два турска и један југословенски делегат, па је и тим поводом изражена сумња у регуларност и непристрасност будућих одлука. Поред тога, Турска је била једна од четрнаест земаља које нису ратификовале Женевску конвенцију, па би и у том факту требало тражити мотиве њеног уласка у кооперацију са Југославијом.³²

Тако дефинисан процентни удео критикован је у југословенском Сенату са образложењем да је, имајући у виду високи квалитет македонског опијума, реално учешће Југославије у заједничкој производњи требало да буде 39%, те да је тиме нанета велика штета произвођачима у Вардарској бановини. Баснословни профит швајцарског индустријалца Хофмана Лароша на *сиролину*, који је справљан на бази морфина нарочито је провоцирао скопског трговца и сенатора Спиру Хаци-Ристића: „Ми на Југу не можемо бити црнци тим фабрикама.“³³ Кад је реч о учешћу Југославије у извозу опијума за пушење на Далеки исток, он је регулисан по кључу 14:86 у корист турских извозника. Др Драгутин Костић је у парламенту изнео идеју да се и македонски опијум извози на Исток као опијум за пушење, уз „занимљив“ трговачки резон: „То, господо, не значи да ми хоћемо нашим опијумом цео свет да отрујемо, већ да само желимо да га навикнемо на њега!“³⁴

Централни биро за опијум требало је да почне са радом у јануару 1934. (када се очекивао нагли скок цене опијума на тржишту), па је Турска у међувремену, под притиском неколико моћних трговаца и народних посланика, извезла све старе залихе. Међутим, управо те залихе су доцније представљале главну конкуренцију званичном југословенско-турском опијуму, који је дистрибуирао мешовити централни биро. Упркос томе, зарада је била огромна, од чега је 1,5 милион динара следовао југословенском партнеру за потребе откупа нове бербе. И поред такве финансијске инјекције, ПРИЗАД није кренуо у откуп македонског опијума, чиме је произвођаче довео у незавидну ситуацију. Као једини интересенти поново су се појавили људи из солунске компаније *Шалома*,

³² Исто, стр. 121–126.

³³ СБС, 9. ред. саст, 9. децембар 1932, стр. 96–98.

³⁴ Економско-финансијски живот, бр. 88, Београд 1938, стр. 149; СБНС, 10. ред. саст, 18. новембар 1932, стр. 127.

откупљујући га испод цене (уместо 400 динара, плаћали су га 120–150 динара по килограму).³⁵

У августу 1935. Министарство трговине и индустрије одобрило је подизање фабрике за производњу деривата опијума крај пута Скопље–Велес, а на опште изненађење јавности, дозволу за израду алкалоида добило је предузеће браће Огњановић, до тада познато по производњи сира и качкаваља. Тако су браћа из Галичника добила шансу да легално производе медицински опијум, морфин, еукодал, дикодит, ацедикон, параморфан, егонин, али и кокаин и препарате индијске конопље, иако то нису били деривати опијума!³⁶ Против „нестручњака“ који су добили дозволу за производњу опојних дрога подигла је глас управа скопске секције Хемијског друштва Краљевине Југославије, али је ипак средином октобра 1936. скопски митрополит освештао њихову фабрику, која је годишње могла прерадити 35 тона сировог опијума, или половину целокупне јужносрбијанске производње!³⁷

Опијумско питање било је ништа мање интригантно и са друге стране границе, која је дубоким рововима и зарђалом бодљикавом жицом предвајала Југославију и Бугарску. Француски новинар Лондр³⁸ је у својим истраживачким фељтонима непрекидно трагао за пореклом великих финансијских средстава која су се сливала у касу ВМРО. Будући да је та терористичка организација била нека врста парадржавне творевине, те да је на свом „буџету“ имала хиљаде људи, то свакако није могло бити једноставно. Поред тога, лист *Слобода или смрт* дељен је бесплатно, па је софијска штампарија у Солунској улици даноноћно радила штампајући летке, књиге и брошуре. Требало је поприлично новца за логистику и упаде на југословенску територију. Сваки директор групе имао је ранг пуковника и месечно је примао око 4.000 лева, а уз то је требало плаћати и бројне представнике у светским метрополама. Лондр из својих истраживања извлачи закључак да је нешто новца давала сама бугарска држава, неколико милиона годишње је стизало из иностранства, док је највећи део прикупљала сама ВМРО од „добровољног пореза убеђених Македонаца“ и трговине опијумом.³⁹

Када је директор Централног информационог бироа за дроге и шеф египатске полиције Русел-паша обзнанио да је Бугарска била центар кријумчарења

³⁵ *СБНС*, 35. ред. саст, 8. јун 1934, стр. 11, 58.

³⁶ *Вардар*, бр. 547, 2. август 1935, стр. 3.

³⁷ АЈ, 38-10-38, месечни културни преглед дописника ЦПБ за октобар 1936; *Вардар*, бр. 562, 20. август 1935, стр. 4; *СЛВБ*, бр. 493, 30. октобар 1935, стр. 1.

³⁸ Албер Лондр (Albert Londres, 1884–1932) био је француски писац и новинар који је својим текстовима у *Le Petite Journal* и *Le Petit Parisien* покушавао да разобличи механизме финансирања ВМРО.

³⁹ АЈ, 38-418-569, Лондр, А., „Рана Балкана: тероризам комитаџија. Откуда ВМРО-у финансијска средства?“, у: *Политика*, 28. октобар 1931.

опијума, југословенска јавност је и сама почела да се бави тим питањем. У Бугарској је радило девет илегалних фабрика дроге, од којих је највећа била смештена у Радомиру и била власништво Методија Лазова. За свега два месеца од оснивања (1932), та фабрика прозаичног назива *Балканска произвођачка компанија* произвела је 1.500 кг хероина, који је потом у коферима шверцован у Хамбург и Марсеј. Чак је и неколико америчких новина писало о томе како из Бугарске у САД улазе велике количине опојних дрога у бурадима за зејтин, женским папучама и тканини. Југословенско мњење било је уверено да је умешаност ВМРО била вишеструка – од производње и транспорта дроге, до финансирања саме организације.⁴⁰ На удару јавности нашли су се српски политичари који су одржавали везе са челницима ВМРО, међу којима је било неколико звучних имена, тзв. националних радника. Чинило се да је само познанство са припадницима „македонствујушчих“ подразумевало умешаност у трговину дрогом.⁴¹ Оно у шта није било сумње јесте да је профитом од бугарског опијума финансирана куповина оружја за ВМРО, што је својевремено пренео и дописник *Њујорк тајмса*.⁴² Поред тога, ни камиони квалитетног македонског дувана нису могли кренути за Египат док их претходно не обиђу изасланици Михајлова и покупе 5% пословног обрта.⁴³ Судаћи по све чешћим текстовима водећих америчких листова о македонској герили и трговини опијатима изгледало је како се наочиглед незаинтересованих Европљана рађа „балканска Колумбија“.

⁴⁰ *Вардар*, бр. 95, 25. јун 1933, стр. 1; *Полиција*, бр. 1–2, јануар 1935, стр. 108–109.

⁴¹ Јовановић, Владан, „Друга страна мита о српским националним радницима у Македонији“, *Корупција и развој модерне српске државе*, Београд 2006.

⁴² Kaplan, Robert, „Bugarı su najbolje evropske ubice“, у: feljton „Balkanski duhovi“ (28), *Danas*, Београд 3. децембар. 2003.

⁴³ АЈ, 38-418-569, Лондр, А., „Рана Балкана“.

Summary

Vladan Jovanović

Macedonian opium 1918–1941 About financial and political dimensions of the phenomenon

Yugoslav/Macedonian opium was of the highest quality in the world due to its rich content of morphine, but the Geneva Convention (1928) enacted rigorous restriction in opium trade and production worldwide. However, considering this profitable industry, many prominent Yugoslav politicians (senators, as well as deputies) took part in trading. This lucrative merchandise became the state monopoly, so Macedonian peasants and opium cultivators were obliged to sell their products discount. The industry started to wither, and went over into the jobbers' hands. It appeared a big deal, considering the Yugoslav-Turkish cooperation that sufficed 43% of total world market. Finally, strong political connections have prevailed when the alkaloid factory was found in Skopje in the mid-1930s. The clues about Macedonian opium as a financial source of terrorist organization in Bulgaria (IMRO) were confirmed. Yugoslav borderers used to confiscate huge amounts of opium that was hidden in foodstuff. Besides, several illegal factories in Bulgaria started to smuggle opium derivatives to the German harbors, bound for the United States.